

10.24425/rhpp.2024.150654

Jolanta KĘPA-MĘTRAK 230 lat historii społeczno-politycznej regionu podkarpackiego przez pryzmat prasy drukowanej. Paweł Kuca, *Prasa drukowana w regionie podkarpackim. Od czasów galicyjskich po współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2021, ss. 350, ISBN 978-83-7996-938-8

230 years of social and political history of the Podkarpacie region from the printed press perspective. A Review of Paweł Kuca, Prasa drukowana w regionie podkarpackim. Od czasów galicyjskich po współczesność [Printed Press in the Podkarpacie region. From the Age of Galicia to the Present], Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2021, 350 pp.

Funkcjonowania mediów w społeczeństwie nie da się oddzielić od polityki, chociaż — z założenia — powinny one być niezależne. Teoretycznie stanowią „czwartą władzę”, ale w rzeczywistości zawsze w jakiś sposób od niej zależą. Dlatego publikacje z zakresu komunikacji społecznej i mediów dotyczą też polityki i politologii. Przykładem jest monografia przedstawiająca historię i współczesność prasy drukowanej Podkarpacia autorstwa Pawła Kucy. Uwarunkowania o charakterze politycznym, prawnym i gospodarczym Autor wymienia jako jedną z tez, które wyznaczyły kierunek badań nad rozwojem czasopiśmiennictwa na terenie obecnego województwa podkarpackiego, w efekcie których powstała obszerna publikacja książkowa. Podkreślić należy, że jest to teza kluczowa, z której wynikają pozostałe, tzn. trendy widoczne na rynku prasy w regionie podkarpackim były elementem

szerszych procesów związanych z funkcjonowaniem prasy w skali kraju; wpływ na stan prasy w regionie podkarpackim miało pojawienie się i rosnące znaczenie kapitału zagranicznego; na aktualną sytuację prasy drukowanej w regionie wpłynął rozwój nowych technologii związanych z Internetem.

Prasa drukowana w regionie podkarpackim jest pierwszą próbą całościowego opisanie historii, funkcjonowania i przekształceń prasy drukowanej w regionie podkarpackim. Wagę przedsięwzięcia podkreśla podtytuł: *Od czasów galicyjskich po współczesność*. Zebranie w jednej publikacji danych dotyczących całej działalności prasowej w tak długim okresie wymaga nie tylko ogromu pracy, ale i odwagi podjęcia tematu, szczególnie gdy jest on realizowany indywidualnie. Uzasadnieniem dla Autora był m.in. dorobek badaczy z innych ośrodków naukowych, przedstawiający media regionalne i lokalne Lubelszczyzny (Pokrzycka), Wielkopolski (Kowalczyk), Śląska (Kornacka-Grzonka) i Pomorza (Kania, Olechowska; Lindner) w różnych okresach czasowych. Szkoda, że zabrakło wśród nich jakiegokolwiek odniesienia do sąsiadującej z Podkarpaciem Kielecczyzny, której kilka monografii i wiele artykułów poświęcił Mieczysław Adamczyk, prasę okresu PRL opisała Maria Siuda, a dwie książki o dziennikarzach powojennych, głównie prasowych, znalazły się w dorobku autorki niniejszej recenzji¹.

Monografia dotyczy regionu szczególnego, gdyż przygranicznego, historycznie należącego do Galicji w jej części środkowo-wschodniej, zróżnicowanego narodowo, religijnie i kulturowo. Została podzielona na sześć rozdziałów, których wyznacznikiem stała się chronologia. Elementem porządkującym układ treści są cezury czasowe poszczególnych etapów rozwoju prasy w regionie, przy czym podział nie jest proporcjonalny do długości tych etapów. Najdłuższy, ponad 150-letni, okres omówiony został w rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Tradycje czasopiśmiennicze w regionie podkarpackim (1790–1945)”, podzielonym na trzy podrozdziały, także według chronologii. Powstał on w oparciu o dotychczasowe opracowania. Autor stara się w nim udowodnić, że warunki autonomii galicyjskiej miały wpływ na ówczesny rozwój czasopiśmiennictwa przede wszystkim w kategoriach ilościowych. Sytuacja społeczno-polityczna, wynikająca z polityki władz zaborczych, wyraźnie wpływała na pozostałe sfery życia, w tym także na możliwość funkcjonowania prasy. Ważna była również postawa elit, które wspierały inicjatywy oddziałujące na stan świadomości ludności. W okresie galicyjskim prasa wydawana lokalnie pełniła funkcje o charakterze ogólnonarodowym, czego przykładem są pisma rzeszowskie, w których odnotowywano obchody rocznic historycznych, przedstawiano sylwetki bohaterów, wpływając tym na kształtowanie świadomości narodowej. Ograniczeniem okazał się jednak wysoki analfabetyzm.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku w całym kraju, w tym również na Podkarpaciu, funkcjonowanie prasy także było silnie uzależnione od kwestii poli-

¹ Por. załączona bibliografia.

tycznych i regulacji prawnych. Intensywnie rozwijająca się prasa prowincjonalna², poza funkcjami informacyjnymi, realizowała funkcje agitacyjne i propagandowe, stając się często elementem walki politycznej. Podobne wnioski można by wysnuć w odniesieniu do konspiracyjnej prasy okresu drugiej wojny światowej, wydawanej przez różne organizacje. Przeciwstawiała się ona oficjalnej prasie gadzinowej, ale też była zaangażowana politycznie, m.in. snując wizje przyszłej Polski.

Jest również oczywiste, że od polityki uzależniona była cała działalność wydawnicza, w tym prasowa, po zakończeniu drugiej wojny. Potwierdza to rozdział drugi omawianej publikacji, obejmujący lata 1945–1989. Nie można charakteryzować prasy regionalnej bez wskazania na rolę i zadania, jakie wyznaczały jej organizacje polityczne, w tym przede wszystkim od 1949 roku Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Rok ten to początek tworzenia nowego systemu prasowego, opartego na wojewódzkich dziennikach partyjnych, realizujących „w terenie” — poprzez komitety wojewódzkie PZPR, którym bezpośrednio podlegały — politykę Komitetu Centralnego. Jako jedna z pierwszych powstała „Gazeta Krakowska”. W województwie rzeszowskim w połowie września 1949 r. rozpoczęto wydawanie dziennika „Nowiny Rzeszowskie”. Dwa tygodnie później, jako jedenasty z kolei, powstał nowy dziennik w Kielcach — „Słowo Ludu”. W następnych latach partyjny system prasowy był rozbudowywany. Przykładami z Podkarpacia mogą być tygodniki „Życie Przemyskie”, „Podkarpacie” i „Tygodnik Nadwiślański”. Ale istniała też prasa niezależna, wydawana nielegalnie, opozycyjna wobec władzy. Paweł Kuca pisze o niej, że „stanowiła ważny obszar aktywności opozycji demokratycznej i instrument walki z systemem władzy”. Jej zaangażowanie polityczne, a właściwie zaangażowanie ludzi ją tworzących, było bezsporne. Mimo że w oficjalnej propagandzie zjawisko prasy niezależnej było marginalizowane, to nie tylko w historii prasy, ale przede wszystkim w historii społeczno-politycznej odegrało niezwykle istotną rolę.

Zależność prasy od polityki potwierdzają kolejne rozdziały omawianej publikacji, chronologicznie obejmujące już współczesność. Wyznaczają je mniejsze cezury czasowe, a o ich wewnętrznym podziale decydują szczegółowe problemy. Rozdział trzeci dotyczy przekształceń prasy w regionie podkarpackim w okresie transformacji ustrojowej w latach 1989–1993 i rozpoczyna się od omówienia procesu likwidacji Rzeszowskiego Wydawnictwa Prasowego RSW „Prasa – Książka – Ruch”, który miał bezpośredni wpływ na późniejszy kształt rynku prasowego w Polsce południowo-wschodniej. Likwidacja Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej, w ramach której działały wydawnictwa prasowe poszczególnych regionów, wpłynęła na zmiany całego rynku prasowego w Polsce. Rynek podkarpacki, obejmujący prasę

---

² Określenie to używane w odniesieniu do prasy regionalnej i lokalnej II Rzeczypospolitej nie miało pejoratywnych konotacji. Oznaczało prasę wydawaną poza stolicą i kilkoma największymi ośrodkami miejskimi (np. Poznań, Wilno). Por. A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa – Łódź 1982.

regionalną i lokalną w okresie transformacji, został szczegółowo scharakteryzowany w kolejnych podrozdziałach, a po jej zakończeniu — w warunkach rosnącej konkurencji (1994–2007) i w okresie kryzysu prasy drukowanej (2008–2020) — w kolejnych rozdziałach omawianej monografii. Wprawdzie Autor zwraca w nich uwagę przede wszystkim na uwarunkowania ekonomiczno-technologiczne, ale od polityki i tu nie można się odciąć.

Znów decyzje zapadające na najwyższych szczeblach władzy przekładały się na lokalny wymiar funkcjonowania prasy, sposoby dostosowywania się do nowych realiów istniejących wcześniej tytułów prasowych oraz powoływanie i funkcjonowanie nowych tytułów prasy regionalnej, lokalnej bądź sublokalnej. Mowa np. o kapitale zagranicznym na regionalnym rynku prasowym i wynikających z niego konsekwencjach, o wpływie prasy samorządowej na działalność wydawców niezależnych. Pojawiają się tendencje występujące w całej Polsce, np. lokalność prasy regionalnej, „gadżetomania” i tabloidyzacja jako sposoby podnoszenia sprzedaży prasy, użyteczność oraz poradnikowy i/lub interwencyjny charakter dzienników regionalnych. Ale są też zjawiska charakterystyczne dla Podkarpacia, np. wykorzystanie w strategiach redakcyjnych sąsiedztwa z Ukrainą i Słowacją. Ten krótki podrozdział warto szczególnie wyeksponować na tle pozostałych, bo tu Autor pisze o specyfice regionu, przekładającej się bezpośrednio na regionalno-lokalną politykę i działalność prasową. Podkarpacie graniczy z Ukrainą i Słowacją. W ostatnim czasie ta pierwsza granica, licząca 239 km, stała się newralgiczna. Ale tego wątku omawiana publikacja oczywiście już nie obejmuje (została wydana pod koniec 2021 roku).

Tematykę pogranicza polsko-ukraińskiego podejmował w latach 90. przede wszystkim tygodnik „Pogranicze” ukazujący się w Przemyślu, określanym jako pogranicze kulturowe i etniczne, które „w przeszłości było zarówno atutem, jak i przekleństwem” (s. 185). W przywoływanych w książce wspomnieniach ówczesnego redaktora naczelnego Marka Cynkara pisanie otwarcie o relacjach narodowościowych i religijnych na tym obszarze wymagało odwagi, ponieważ tematy te „utożsamiano ze zdradą polskiej racji stanu” (s. 186). W innych tytułach wątki drażliwe starano się na ogół omijać. W istniejącym przez półtora roku comiesięcznym dodatku do „Gazety Codziennej Nowiny”, ukazującym się pt. „Sąsiedzi. Polska, Słowacja, Ukraina”, łączono stosunki polsko-ukraińskie z polsko-słowackimi, odnosząc się głównie do aktualnych problemów politycznych, gospodarczych czy kulturalnych, zarówno ogólnych, np. relacji Ukraina – Unia Europejska, jak i szczegółowych, np. potrzeby istnienia w Rzeszowie konsulatów Ukrainy i Słowacji. Po 2000 roku na łamach „Nowin” dużo pisano o wizach dla obywateli Ukrainy, analizując polityczne, ekonomiczne i prawne skutki ich wprowadzenia. Z czasem jednak tematyka stawała się coraz bardziej komercyjna, np. prezentowano słowackie ośrodki narciarskie, co nie tylko mogło interesować czytelników, ale dawało również możliwość pozyskiwania reklam.

Zdaniem P. Kucy, na kształt oferty prasowej związanej z pograniczem wpływała polityka regionalna, w tym przynależność województwa podkarpackiego do Euro-

regionu Karpackiego, skupiającego regiony przygraniczne Polski, Słowacji, Ukrainy i Węgier. W ramach projektu pn. „Alpejsko-Karpacki Most Współpracy” w latach 2013–2015 wydawany był bezpłatny kwartalnik „Horyzont Alpejsko-Karpacki”, popularyzujący idee Euroregionu. Podkreślano w nim jednocześnie potrzebę współpracy medialnej, szczególnie regionalnych mediów ogólnoinformacyjnych, w zakresie informowania o codziennych sprawach w sąsiadujących regionach, a nie tylko konfliktach lub wydarzeniach mających posmak sensacji.

Monografia *Prasa drukowana w regionie podkarpackim* koncentruje się oczywiście na zagadnieniach ujętych w tytule, ale daje się z niej wyczytywać o wiele więcej. Nawet pobieżna analiza zawartości wybranych periodyków pozwala zarówno odtworzyć życie społeczności lokalnej i regionalnej, jak i przypomnieć sobie elementy „wielkiej” polityki, często traktowanej z przymrużeniem oka. Przykładem raz jeszcze niech będzie wspomniany wyżej tygodnik „Pogranicze”. W 1992 roku zorganizował on konkurs dla czytelników pt. „Kogo należałoby zdekretylizować w województwie przemyskim?”, odwołując się do potrzeby „dekretylizacji”³ życia politycznego wyrażonej przez Aleksandra Małachowskiego⁴ (s. 142). Odzew był bardzo duży, ze wskazaniem na konkretnych lokalnych polityków, w efekcie czego redakcji wytoczono dwa procesy karne i dwa cywilne.

W końcowej części publikacji Autor poddał analizie czynniki wpływające na czytelnictwo prasy, tendencje sprzedażowe na rynku prasy regionalnej, nowe technologie związane z Internetem „jako recepta na spadek sprzedaży prasy drukowanej” (s. 223). Konkursy bądź gadżety dodawane do gazet zwiększały okresowo ich sprzedaż, ale nie zwiększały liczby czytelników. Komercjalizacja oraz tabloidyzacja sprawiały, że czytelnicy stawali się odbiorcami-konsumentami. Nie bez wpływu na stan tradycyjnej prasy pozostawały też bezpłatnie kolportowane do wybranych grup docelowych magazyny biznesowe i biznesowo-lifestylowe. Poszerzając ofertę prasową regionu, stanowiły konkurencję na rynku reklamy dla prasy codziennej.

Ciekawym zwieńczeniem rozważań dotyczących drukowanej prasy podkarpackiej po 1989 roku jest ostatni rozdział, ukazujący regionalny rynek prasowy w kontekście ogólnokrajowym. Znalazło się w nim odniesienie do tytułów o zasięgu ogólnopolskim wydawanych w regionie, głównie krzyżówek i rebusów, ale też lokalnych stron i dodatków w prasie ogólnopolskiej i regionalnej spoza Podkarpacia. Pokazane zostały także zależności pomiędzy ogólnopolskim i regionalnym rynkiem prasowym. Rozważania te pozwoliły płynnie przejść do weryfikacji postawionych hipotez. Zdecydowanie potwierdziła się najważniejsza z nich, że zasadniczy wpływ

³ *Dekretylizacja* — potocznie, żartobliwie: ‘usunięcie z życia publicznego niemądrych osób i bezsensownych zjawisk’; <https://sjp.pl/dekretylizacja> [dostęp: 22.08.2023].

⁴ A. Małachowski, *Dekretylizacja potrzebna od zaraz*, <https://przekroj.pl/archiwum/artykuly/108831?f=rok:1994,szukaj:TRZ> [dostęp: 22.08.2023].

na funkcjonowanie prasy w regionie podkarpackim miało otoczenie prawne oraz czynniki o charakterze politycznym, a trendy widoczne w regionie wynikały z procesów ogólnokrajowych.

Najważniejsze wnioski zawarte w książce, dotyczące związków prasy z polityką czy gospodarką, można odnieść do każdego regionu, niezależnie od tego, na kiedy datuje się w nim początek działalności prasowej. Data końcowa — rok 2020 — wpisze się trwale do historyzacji mediów, w tym szczególnie prasy. Słusznie Paweł Kuca zwraca uwagę na jej symboliczny charakter, wskazując zarówno pandemię COVID-19, jak i przejęcie przez PKN Orlen (de facto przez partię rządzącą) Polska Press Grupy i spółki Ruch SA, czyli wydawcy dzienników regionalnych i kolportera większości prasy. Sygnalizuje tym samym otwarcie pola do kolejnych badań z jasno określoną cezurą czasową. Specyfikę regionu podkarpackiego i tamtejszej prasy podkreśla przygraniczne położenie. W tym zakresie też przydałaby się kontynuacja badań w nowej, nie tylko postcovidowej rzeczywistości.

Nie umniejszając wartości merytorycznej monografii, należy jednak zwrócić uwagę na pewne jej niedoskonałości w zakresie edytorskim. Uzupełnienie rozważań o prasie podkarpackiej stanowi aneks, w którym znalazły się zdjęcia 50 stron tytułowych gazet i czasopism ukazujących się w regionie od lat 80. XIX wieku do współczesności. Czytelnik ma więc możliwość zapoznania się z tym, jak graficznie wyglądała i zmieniała się w ciągu dziesięcioleci prasa drukowana w regionie podkarpackim. Szkoda jednak, że nie ma odwołań do nich w tekście, bo tak stanowią tylko autonomiczny materiał ilustracyjny. Brakuje też bardzo indeksów: tytułów, nazwisk, miejscowości. Zdecydowanie ułatwiłyby one korzystanie z monografii. Tym bardziej że struktura pracy jest zaledwie dwustopniowa, z układem chronologicznym w zakresie rozdziałów podstawowych (z wyłączeniem ostatniego) i chronologiczno-problemowym w podrozdziałach. Niektóre podrozdziały liczą po kilkanaście stron i zawierają bardzo dużo zróżnicowanych danych, choćby pierwszy podrozdział pierwszego rozdziału chronologicznie obejmujący ponad 100 lat, terytorialnie obszar od Lwowa po Kraków, merytorycznie wszystkie typy wydawnictw prasowych publikowanych w kilku językach.

Brak wewnętrznego, bardziej szczegółowego podziału i mnogość danych fakto-graficznych (miejscowości, nazwisk, tytułów, dat) często niepowiązanych ze sobą sprawia, że przekaz jest trudny w odbiorze przez czytelnika nie znającego szczegółowo historii Podkarpacia. Tym bardziej że nie zastosowano żadnych wyróżników graficznych, danych ilościowych nie zebrano w tabelach czy na wykresach. W całej monografii jest zaledwie siedem tabel i wszystkie dotyczą rozpowszechniania dzienników regionalnych w ostatnich latach. Przy ogromie danych ilościowych we wszystkich częściach publikacji pożądanym byłoby ich pokazanie w formie zestawień statystycznych, umożliwiających analizę porównawczą. Wspomniane niedociągnięcia wpływają na całościowy odbiór monografii, ale obarczyć nimi należy nie tylko Autora, lecz także wydawcę. Wartość merytoryczna (głównie informacyjna, bo wnio-

sków i uogólnień też nieco brakuje) jest jednak znacząca i należy odnotować ją nie tylko w dorobku medioznawczym, ale też politologicznym i historycznym.

Godne podkreślenia jest to, że Autor łączy w swej pracy badawczej różne metody, w tym historyczno-opisową, studia przypadków, krytyczną analizę źródeł z zakresu literatury przedmiotu oraz źródeł archiwalnych, czasopiśmienniczych i internetowych. Szczegółowy opis źródeł wskazuje na akty prawno-administracyjne regulujące funkcjonowanie prasy w poszczególnych okresach historycznych, źródła archiwalne dostępne w Archiwum Państwowym w Rzeszowie i w tamtejszym oddziale Instytutu Pamięci Narodowej, zbiory prasy zgromadzone w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie, katalogi i bibliografie obejmujące prasę regionu, katalog czasopism Biblioteki Narodowej. Wykorzystane zostały także wyniki badań rynku prasowego, w tym dane Związku Kontroli Dystrybucji Prasy dotyczące nakładów i sprzedaży poszczególnych tytułów prasowych, wskaźniki czytelnictwa prasy Polskich Badań Czytelnictwa. Uzupełnia je oczywiście Internet. Przywoływane są zarówno dostępne w sieci opracowania naukowe, jak też portale branżowe dotyczące mediów czy internetowe katalogi i encyklopedie. Efektem jest publikacja o niespotykanym zasięgu chronologicznym, obejmującym 230 lat regionalnej historii polityczno-społecznej, ukazanej poprzez analizę funkcjonowania podkarpackiej prasy.

Monografia dostępna jest także w formie pdf w repozytorium Uniwersytetu Rzeszowskiego: <https://repozytorium.ur.edu.pl/items/c5a27d3a-cf01-4100-88ee-c3931edda768>

Bibliografia

- Adamczyk M., *Prasa konspiracyjna na Kielecczyźnie w latach 1939–1945*, Kraków 1982.
- Adamczyk M., *Prasa Kielecczyzny — tradycje i współczesność*, Warszawa 1987.
- Adamczyk M., *Cztery epoki prasy Kielecczyzny 1811–1956*, Kraków – Kielce 1991.
- Ciągłość i zmiana. 70 lat mediów masowych na Pomorzu Zachodnim*, red. J. Kania, P. Olechowska, Szczecin 2016.
- <https://sjp.pl/dekretynizacja> [dostęp: 22.08.2023].
- Kępa J., *Między misją a rzemiosłem. Kieleckie środowisko dziennikarskie w latach 1945–1989*, Kielce 1999.
- Kępa-Mętrak J., *Ustawicznie czujni... O dziennikarzach regionu kielecko-radomskiego (i nie tylko)*, Warszawa 2012.
- Kornacka-Grzonka M., *Media lokalne Śląska Cieszyńskiego. Historia i współczesność*, Katowice 2019.
- Kowalczyk R., *Współczesna prasa regionalna w Wielkopolsce*, Opole 2012.
- Kowalczyk R., *Zarys czasopiśmiennictwa regionalistycznego w Wielkopolsce po drugiej wojnie światowej*, Opole 2013.
- Kowalczyk R., *Rozwój czasopism regionalistycznych w Wielkopolsce po 1989 roku*, Poznań 2016.

-
- Lindner J., *Nadzieje i porażki: dzieje prasy w województwie pomorskim po 1989 roku*, Toruń 2011.
- Małachowski A., *Dekretynizacja potrzebna od zaraz*; <https://przekroj.pl/archiwum/artykuly/108831?f=rok:1994,szukaj:TRZ> [dostęp: 22.08.2023].
- Notkowski A., *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa – Łódź 1982.
- Pokrzycka L., *Prasa ogólnoinformacyjna w regionie lubelskim po 1989 roku*, Lublin 2009.
- Siuda M., *Prasa województwa kieleckiego w latach 1944–1989: studium historycznoprasoznawcze*, Kielce 2012.